

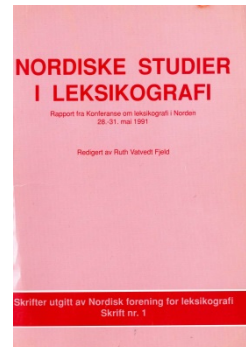
NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel: Varians og distinktivitet

Forfatter: Jens Erik Mogensen

Kilde: Nordiske studier i leksikografi 1, 1992, s. 176-183
Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden, 28.-31. mai 1991

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive>

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for bruk af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Varians og distinktivitet

Indlæggets tema er lemmatiseringen af homonyme leksemer i historisk leksikografi, specielt ældre nyhøjtysk (tysk 1350-1650). Det undersøges, om den homonyme konstellationstype *heterografi*, *men homofoni* findes belagt i ældre nyhøjtysk, samt hvorledes denne type behandles ved lemmatiseringen i de eksisterende ældre nyhøjtyske systemordbøger (Götze og Anderson/Goebel/Reichmann). Eftersom det viser sig, at der ikke i nogen af disse ordbøger tages adækvat hensyn til den, drøftes det, om den alligevel ud fra teoretiske overvejelser af sprogsociologisk art burde repræsenteres, og der anvises forslag til, hvorledes der kunne lemmatiseres inden for rammerne af "det bedste af alle eksisterende ældre nyhøjtyske grafemsystemer".

Lemmatiseringsproblemer i historisk tysk leksikografi

Det er velkendt, at de tyske grammatikere i det 17. og 18. århundrede i forbindelse med fastlæggelsen af den nyhøjtyske skriftsprogsnorm bidrager til den sproglige monosemeringsproces ved bl.a. at kræve, at der på udtryksplanet indføres grafiske differentieringer for (partielt eller totalt) homonyme leksemer. Således anfører Schottelius i 1641 en længere række eksempler på enslydende ord med forskellig grafisk realisation¹, og Gottsched opstiller i sin *Deutsche Sprachkunst* i midten af det 18. århundrede følgende ortografiske regel: "Wörter verschiedener Bedeutung, und die nicht voneinander abstammen, unterscheide man, so viel möglich ist, durch die Buchstaben".² Hermed indledes samtidig traditionen for de såkaldte homonym-ordbøger, der - for så vidt angår ordbøgernes antal - når sit højdepunkt i det 19. århundrede, men som i øvrigt stadig varer ved.³ Homonymordbøgernes formål består typisk i at yde brugerne en håndsrækning ved retstavningen, og et eksempel er indeholdt i titlen på Wolfgang Mentzups homonym-ordbog fra 1971: "malen oder mahlen? Gleichklingende, aber verschieden geschriebene Wörter".

Homonymdifferentiering i nyere tysk ortografi

Trods Gottscheds ovenfor citerede krav er den grafiske homonymdifferentiering dog aldrig blevet systematisk gennemført i tysk⁴ (man kan blot tænke på ordbøgernes homonymindekser ved leksemer som *Bremse*¹, *Bremse*² og *Schloß*¹, *Schloß*²). En optælling af heterografe homofoner i Duden Rechtschreibung viser således, at fænomenet i moderne tysk begrænser sig til 24 leksem-par af typen *Seite/Saite*, *Lerche/Lärche*, *Moor/Mohr*, *Leib/Laib* og *Weise/Waise*.

Mange af differentieringsforslagene hos Schottelius og Gottsched har vundet indpas i moderne tysk ortografi, og det siger sig selv, at de ikke volder leksikografen særlige vanskeligheder i ordbøger over nutidssproget, idet f.eks. *Saite* og *Seite* behandles på to

forskellige steder i ordbogen. Det uproblematiske skyldes som bekendt, at den tyske norm siden den anden ortografiske konference i Berlin 1901 kodificeres i Duden Rechtschreibung, hvor graden af grafisk varians for øvrigt er begrænset til dobbeltskrivninger af ganske få fremmedord (f.eks. *Corpus* vs. *Korpus*), hvilket nemt klares ved et system af henvisnings- og hovedlemmaer ansat efter leksikografens skøn.

Varians og distinktivitet i ældre tysk: Et (meta-)leksikografisk problem

Så enkelt er det dog langtfra, når det gælder lemmatiseringen i de synkront-semasiologiske ordbøger inden for den historiske leksikografi (hvis objekt ifølge nyere metaleksikografisk forskning defineres som sprogrtrin før ca. 1850)⁵. Disse historiske sprogrtrin er nemlig karakteriseret ved en høj grad af ikke mindst en grafisk varians, som er betinget først og fremmest af manglen på ledevarietet, men som igen skyldes politisk-kulturelle forhold (Tysklands mangel på samling og kulturelt centrum) og i nogen grad også datidens æstetiske forestillinger (i én og samme tekst blev ét ord hyppigt skrevet forskelligt, dersom det forekom flere gange) samt endog af økonomiske spekulationer (skriverne fik - en tid - betaling pr. linje, hvilket foranledigede overflødige konsonantophobninger af typen *vwndt* og *vuherdhenn* for *und* og *werden*).

At anføre samtlige varianter ville ikke mindst på grund af ordbogens omfang og overskuelighed selvsagt være utænkeligt. Heraf følger, at den historiske leksikografi må udvikle en metode, hvorved de mange varianter kan overvindes til fordel for repræsentative og samtidig brugervenlige lemmer⁶. I det følgende vil jeg koncentrere mig om den del af den historiske leksikografi, der har det ældre nyhøjtyske system (dvs. højtysk 1350-1650) som objekt, og jeg vil nøjes med at behandle spørgsmålet om den grafiske homonymdifferentiering i lyset af de forhåndenværende ordbøgers lemmakonceptioner: Forekommer typen heterografi/homofoni også i ældre nyhøjtysk, eller findes den først belagt fra Schottelius? Hvis den forekommer: Hvorledes bliver der taget hensyn til den ved lemmatiseringen i de eksisterende ordbøger?

Med andre ord: Hvornår er to grafier *varianter* og hvornår er de *distinktive enheder*?

Lemmatiseringsmodeller for ældre nyhøjtysk

Der findes kun to ordbøger, som har hele det ældre nyhøjtyske system som objekt, nemlig dels Alfred Götze: *Frühneuhochdeutsches Glossar* (1912 med senere optryk), dels Anderson/Goebel/Reichmann: *Frühneuhochdeutsches Wörterbuch*, et metaleksikografisk meget velfunderet og internationalt anerkendt værk.⁷

Som ovenfor antydnet er lemmatiseringen i historisk leksikografi en abstrakt proces, og det skal fremhæves, at når der tales om homonymi og forskellige homonymi-konstellationstyper, så sker dette altid *relativt* til den abstrakte lemmatiseringskonception, der så at sige træder i stedet for den ikke-eksisterende fællesnorm. Derved får lemma-konceptionerne en vis form for plasticitet, som muliggør, at der kan argumenteres for nye leksikografiske handlingsskridt inden for rammerne af allerede eksisterende modeller (hvilket skal forsøges i det følgende). Først må der altså ses nærmere på de nævnte to ordbøgers lemma-konceptioner, dernæst på, hvorledes homonymdifferentieringen eventuelt måtte blive behandlet der.

Lemmatiseringen hos Götze

Der findes ingen offentliggørelse af de principper, lemmatiseringen hos Götze hviler på. Man må derfor ty til de få bemærkninger i ordbogens indledning, når man vil prøve at finde ud af, hvilke tanker der ligger bag. F.eks. fremgår følgende af Götzes indledning⁸:

- 1 den nyhøjtyske diftongering af middelhøjtysk *ī, ū* og *iu* [y:] er gennemført, således at der konsekvent lemmatiseres *ei, au* og *eu*;
- 2 ved den nht. monoftongering af de gamle diftonger mht. *ie, uo, ūe* til *ī, ū, ū* er lemmatiseringen - uvist af hvilke årsager - ikke konsekvent;
- 3 der gives afkald på grafien *ai* med den begrundelse, at der ellers ville opstå skriftbilleder, som havde stået i et modsætningsforhold til både den middelhøjtyske og nyhøjtyske norm⁹.

Ser man nu på de enkelte lemmer hos Götze, bliver billedet endog mere uklart, end man kunne forvente ud fra punkt 2 ovenfor. Ved lemmaet *wīß* 'Strafe' er den nht. diftongering trods oplysningerne i indledningen *ikke* gennemført, hvilket dog modsat er tilfældet ved lemmaet *weise* f. 'Handlungsweise, Verfahren'.

Et potentielt tilfælde af homonymi mellem to leksemer, i hvilke den betonede vokal begge steder går tilbage på den middelhøjtyske lange monoftong *ī* undgås altså ved, at grafiske realisationer fra diasystematisk betragtet forskelligt forankrede tekster på ukritisk (og også helt uacceptabel) vis paralleliseres. I sin indledning anførte Götze, at han giver afkald på grafien *ai*. Man skulle derfor forvente, at Götze nu ville anføre to lemmer med homonymindekser: *weise¹* og *weise²* for hhv. "måde" og "forældreløst barn". Dette er imidlertid ikke tilfældet, idet Götze - som er meget selektiv - slet ikke anfører et lemma *weise* i betydningen "forældreløst barn", men vælger i stedet kun at anføre den øvretyske diminutiv *weisel*, hvorved altså endnu et tilfælde af homonymi undgås.

Faktisk lykkes det Götze takket være en yderst inkonsistent (og dermed som nævnt videnskabeligt uacceptabel) lemmatisering kombineret med en høj grad af selektivitet at suggerere et næsten homonymifrit system for ældre nyhøjtysk. Spørgsmålet om, hvorledes den grafiske homonymidifferentiering behandles hos Götze, kan ikke umiddelbart besvares, thi som antydnet mangler der en tertium comparationis, dvs. den konstante basis, i relation til hvilken homonymidifferentieringen eventuelt kunne være forekommet. Heroverfor kunne man nu hævde, at lemmatiseringen *weise* ("måde") over for *wīß* ("straf") er et eksempel på homonymdeling, men da disse leksemer jo ikke tilhører samme dialekt, er de slet ikke kommensurable.

Det må konkluderes, at lemmatiseringen hos Götze ikke sker efter en gennemreflekteret, konsistent model, men snarere synes at bestå i et rodsammen af forskellige dialekter, og inden for rammerne heraf er det slet ikke muligt at tage stilling til konstellationen heterografi/homofoni, som set i forhold til Götzes mange helt elementære problemer bliver et luksus-spørgsmål.

Lemmatiseringen hos Anderson/Goebel/Reichmann

Er lemmatiseringen hos Götze vilkårlig og ureflekteret, gælder det modsatte for den anden af de ældre nyhøjtyske systemordbøger, nemlig Anderson/Goebel/Reichmann: Frühneuhoch-

deutsches Wörterbuch, til brug for hvis lemma-konstruktion der foreligger et såkaldt *ideelt grafemsystem*¹⁰. Der går her ud fra, at ældre ældrenyhøjtyisk (dvs. ældre nyhøjtyisk før ca. 1500) er karakteriseret ved totalt fravær af en ledevarietet, dvs. ved en horisontal sideordning af varieteter, som i yngre ældrenyhøjtyisk (fra ca. 1500) udsættes for en stadig tiltagende vertikalisering ved det nyhøjtyiske standardsprog.

Konstruktlemmaet defineres (f.eks. modsat i moderne dialektordbøger, hvortil der kan drages paralleller - men *kun* til situationen i ældre ældre nyhøjtyisk!) sprogsociologisk som en mereværdig form, således som den ideelt forekommer i *østmellemtysk/østøvretyisk i yngre ældre nyhøjtyisk* - en form, som i parentes bemærket med hensyn til fonologien altid stemmer overens med det fonologiske system i nyhøjtyisk. De frie varianter skaffes af vejen, idet der først etableres en ideel fonemfølge og dernæst en tilsvarende ideel grafemfølge (= lemmaet).

Til fonemet ænht. /ei/ i den fonologiske idealmodel, som ligger til grund for den grafematiske, svarer nu en række varianter, f.eks. *ei, ey, eÿ, ai, aÿ, eih, aih* osv., og eftersom den bairisk-svabiske *ei:ai*-opposition (for mht. î *ei* og for mht. *ei ai*) udelades som sociologisk mindreværdig, sammenfattes varianterne til grafen *ei*. Da lemmatiseringsmodellen opfatter grafemerne som relative til fonemerne, kan der ikke umiddelbart inden for rammerne af modellen tages hensyn til enheder, som er semantisk distinktive på det grafematiske niveau, uden at der er en tilsvarende opposition på det fonematiske niveau (altså typen *1 fonem, 2 grafemer*), og i indledningen til Frühneuhochdeutsches Wörterbuch hævdes det da også, at den grafiske homonymflugt ligger senere end ældre nyhøjtyisk, dvs. at den først forekommer fra Schottelius og frem¹¹.

Det skal nu diskuteres, om denne påstand er rigtig, og - hvis den ikke er det - under hvilke omstændigheder det beskrevne idealgrafemsystem, som jeg vælger at lægge til grund som *det bedste af alle eksisterende ældre nyhøjtyiske idealgrafemsystemer*, kunne omfatte den pågældende homonymitype.

Var der en grafisk homonymdeling i ældre nyhøjtyisk?

Som nævnt indledningsvis er den grafiske homonymflugt aldrig blevet systematisk gennemført i skriften i tysk - en flugt foreligger principielt, blot der er én der flygter, så kan vi finde blot ét homonympar af typen heterografi/homofoni, eksisterer den, og der må i givet fald tages leksikografisk stilling til den. I det følgende vil jeg opstille den hypotese, at den ideelle fonemfølge ænht. *v-ei-z-ə/* er potentielt homonym og dermed også potentielt homoe eller heterograf. Der skal ses på, hvorledes denne fonemfølge er realiseret i forskellige overleverede kilder og på, om der kan findes eksempler på den grafiske homonymdeling.

I Meister Fabritius' *Büchlein gleichstimmender wörter, aber vngleichs verstandes* (1532) finder vi en metasproglig begrundelse for fænomenet (der dog - hvilket ikke skal kommenteres yderligere her¹² - på ukontrollabel vis sammenblandes med fænomenet paronymi, dvs. den omvendte konstellation homografi/heterofoni af typen *ra:ten* vs. *ratten*). Meister Fabritius anfører dog, at der er en grafisk opposition mellem leksemerne *weiss, weyss* og *waiss*, men desværre anfører han ikke disse formers betydning. I *Schryfftspegell* (Köln 1527) finder man dog under overskriften *Gelich stymende worther vnd vngelicher bedeutung, wie man die und der gleich vnderscheydlich vnd verstendlich schriben sal, verba equisonantia genant* den højst bemærkelsesværdige eksempelsætning *Cuntz weyss hat eyn andre wyesse wyesse flissen tzu machen*, som er yderst interessant, eftersom både *wyesse* og *weyss* går tilbage på mht. former med den lange monoftong î, og fordi *Schryfftspegell* altså her i stedet

for enten at beholde monoftongen i begge ord eller diftongere dem begge, da altså funktionaliserer træk dels fra neder-, dels fra højtysk med henblik på homografdeling (en fremgangsmåde, som vist for øvrigt også kendes fra moderne norsk rigsmål, hvor der skelnes mellem *ben* og *bein*, *sten* og *stein*?). Denne opposition kan dog, hvor interessant den end er, og selv om den er metasprogligt begrundet i Schryfftspegell, ikke umiddelbart overføres på den ideelle lemmatiseringsmodel, eftersom fænomenet begrænser sig til den helt specielle sproglige situation i Köln efter det ribuariskes tilbagegang i det 16. århundrede og sammenstødet af flere forskellige andre dialekter, og eftersom den ikke er en sprogsociologisk mereværdig form, således som denne blev defineret ovenfor.

En exceperction, jeg har foretaget af ca. 50 ældre nyhøjtyske kilder sammenstillet alsidigt ud fra diakrone, diatopiske, diastratiske og diasituative kriterier, lader følgende varianter forekomme:

for nht. *weise* (dansk 'klog'):

weisen, Wysin, wysin, weizen, weÿssenen, weise, weiser, wiser, wîs, wîser, weyse, Weise, weyße

for nht. *Weise* (dansk 'måde'):

wyß, wise, weis, wyse, weyse, weise, weyß, Weyse

for nht. *Waise* (dansk 'forældreløst barn'):

weise, waisen, weisen, Weysen, Wâise, waisse, waysen, wâysen, Waisen

for nht. *verwaist* (dansk 'forældreløs'):

waise, waisse

Nogle eksempler på, at der i kilderne ofte er grafisk forskel på disse leksemer, uden at der derfor foreligger eksempler på konstellationen heterografi/homofoni:

sie solten schaurm und schirmen witwen und *waisen*; gancz in geistlicher *weise*; doctores, *weise* prister (Die Gedichte des Michel von Beheim, nordøvretyisk, 2. halvdel af det 15. århundrede); heterografien skyldes her en fonetisk forskel i bayersk og svabisk på *ei* og *ai* (ei for mht. î; ai for mht. ei). Altså: ikke homofoni!

megede vnde wetewen vnde *weisen*; jn der silben *wise* nimt ouch ein ieslich man; sine *wise* rede (Schwabenspiegel, nordtysk/mellemtysk, ca. 1410). Da den middelhøjtyske fonologi er bibeholdt (î og ei er to fonemer), foreligger der ikke homofoni.

Luthers bibeloversættelse er interessant for vort formål, idet der i Berliner Handschrift 1523/24 forekommer homofone homografer, der i de senere Wittenberg-tryk fra 1531 og 1545 differentieres til heterografer:

Berliner Handschrift 1523/24: du bist der *weysen* helffer; dem narren gefellet seyne *weyse* wol; das zeugnis des herrn ist gewis vnd macht *weyse* die albern (citatene stammer fra salmernes og ordsprogenes bøger)

Wittenberg-tryk 1531 hhv. 1545: du bist der *waisen* helffer; dem Narren gefelt seine *weise* wol; das zeugnis des Herrn ist gewis, vnd macht die Albern *weise*.

At der her ikke er tale om en dialektal særhed, men om konstellationen heterografi/homofoni, ses af den oprindelig ens skrivemåde i håndskrifterne.

Homonymdifferentiering og lemma-konstruktion: Mulige leksikografiske handlingsskridt

Eksemplet hos Luther *weise:weise* er altså et bevis for homografdelingens eksistens i ældre nyhøjtysk. Overflødigt at bemærke er, at Luther må karakteriseres som en "sprogsociologisk mereværdig skriver" forankret i østmellemtysk yngre ældre nyhøjtysk, hvorfor det sprogsociologiske kriterium for, at der skal tages hensyn til formen ved lemmatiseringen, er opfyldt. Spørgsmålet er dog nu, hvorledes man derefter konkret kan tage hensyn til den, eftersom det ideelle grafemsystem jo ikke accepterer autonomt-grafematiske differentieringer uden pendant på fonem-niveau (fonologisk er der jo ikke forskel på *weise* og *weise*).

Man kunne løse problemet på i hvert fald to måder. Under alle omstændigheder må der afviges fra lemmatiseringsforskriften /ei/ > [ei], nemlig på grundlag af det ovenfor skitserede sprogsociologiske kriterium. Dette kunne gøres ved at ansætte to hoved-lemmaer, nemlig dels *weise* ('måde' etc.), dels *weise* ('forældreløst barn' etc.), men mindre radikalt kunne man afvige fra den relationale grafem-model (som ordbogsbrugeren måske netop har lært at gennemskue) ved at ansætte *weise* som hovedlemma i begge tilfælde og ved betydningen 'forældreløst barn' *weise* som sidelemma (og henvisningslemma!), dvs. en dobbeltlemmatisering *weise, weise* med en henvisningsstruktur *weise s. weise, weise*.

Homonymdifferentieringen i diakront perspektiv

Det er under alle omstændigheder vigtigt at fastslå, at den grafiske homonymdeling forekommer også i ældre nyhøjtysk, og at frie *varianter* undertiden (som hos Luther) funktionaliseres semantisk og altså i visse tilfælde bliver *distinktive enheder*.

Ordbogen bør afspejle dette fænomen, thi det lader os erkende en vigtig del af monosemeringsprocessen og er tillige interessant i kulturhistorisk sammenhæng, idet Luther her funktionaliserer træk fra en anden dialekt end sin egen (her bairisk/svabisk), vel sagtens ud fra den tankegang, at også dialekt-talende skal føle sig repræsenteret i ledevarieteteten.

Omfanget af homografi-differentieringen i ældre nyhøjtysk har vi ikke kunnet gå ind på. Når der tages hensyn til fænomenet i forbindelse med lemmakonstruktionen, vil det dog til sidst fremgå af den færdige 'Frühneuhochdeutsches Wörterbuch'.

Jeg håber, at det er lykkedes mig ikke blot at give et indtryk af et interessant problem af generel betydning vel både for den tyske leksikografi og for historisk leksikografi i det hele taget, men også at anskueliggøre den vanskelige lemmatiseringsproces ved et eksempel på den grå zone mellem varians og distinktivitet, og at lemmatiseringsmodellens plasticitet muliggør en vis grad af argumentatorisk kreativitet hos de enkelte medarbejdere på et stort ordbogs-projekt.

Noter

1. F.eks. skelner Schottelius mellem *weise* ('modus') og *weise* ('orphanus'). Dette ordpar er hos Bußmann (1990, 2. udg., s. 313) anført som parade-eksempel på grafisk homonymiflugt.
2. Sprachkunst. I. Theil, II. Hauptstück, V. Regel.
3. En oversigt over tyske homonymordbøger findes hos Kühn (1978, s. 45-46). Disse ordbøger, hvis formål som oftest er et pædagogisk, indeholder flest eksempler på partielle homonymer (fx [ich] *weiß* vs. [die Farbe] *weiß*, hvis grundformer er forskellige (*wissen* vs. *weiß*)).
4. Jfr. f.eks. Nerius (1989, s. 460).
5. Jfr. Reichmann (1984, s. 460).
6. Jfr. Wiegand (1984, s. 569).
7. Ordbogen skal efter planen komme i 12 bind. Indtil nu er bd. I (*a-äpfelkern*) udkommet. Bd. 7 (*i-c/k*) udarbejdes i København (ansvarshavende redaktør: V. Winge). De øvrige bind udarbejdes i Heidelberg, Münster, Newcastle og Lubbock (Texas, USA).
8. Götze (1967), s. IX-X.
9. Dette argument passer netop ikke for homgraf-delte ord (f.eks. *Saite/Seite*) samt ordet *Kaiser*.
10. Det ideelle grafemsystem er indgående beskrevet i en artikel af Anderson/Goebel/Reichmann (1981).
11. Reichmann (1986, s. 74).
12. Jeg henviser til min artikel Mogensen (1992), hvor der er anført en længere række eksempler.

Litteratur

- Anderson, Robert R./Ulrich Goebel/Oskar Reichmann. 1981. Ein idealisiertes Graphemsystem des Frühneuhochdeutschen als Grundlage für die Lemmatisierung frühneuhochdeutscher Wörter. I: *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie I (=Germanistische Linguistik 3-4)*: 53-122. Hildesheim.
- Anderson, Robert R./Ulrich Goebel/Oskar Reichmann (udg.). 1989. *Frühneuhochdeutsches Wörterbuch*. Bd. 1: *a-äpfelkern*. Berlin/New York.
- Besch, Werner/Oskar Reichmann/Stefan Sonderegger (udg.). 1984. *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. 2 Halbbände. Berlin/New York. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 2,1; 2,2).
- Bußmann, Hadumod. 1990. 2. udg. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart. (Kröners Taschenausgabe; Bd. 452).
- Eyn nutzlich Buchlein etlicher gleich stymender worter Aber vngleichs verstandes / denn angenden deutschen schreybschülern / zu gut mit geteylt /Durch Meister Hanssen fabritiū Rechenmeister vnd deutscher schreyber zu Erffurth*. 1532. Erfurt.

- Gille, Hans/Ingeborg Spriewald (udg.). 1968-77. *Die Gedichte des Michel von Beheim. Nach der Heidelberger Hs. cpg 334 unter Heranziehung der Heidelberger Hs. cpq 312 und der Münchener Hs. cqm 291 sowie sämtlicher Teilhandschriften*. Berlin. (Deutsche Texte des Mittelalters 60; 64; 65,1; 65,2).
- Gottsched, Johann Christoph. 1762. 5. udg. *Vollständige und Neuerläuterte Deutsche Sprachkunst, Nach den Mustern der besten Schriftsteller des vorigen und itzigen Jahrhunderts abgefasst* (...). Leipzig.
- Götze, Alfred. 1967. 7. udg. *Frühneuhochdeutsches Glossar*. Berlin. Erste Auflage 1912.
- Grosse, Rudolf (udg.). 1964. *Schwabenspiegel. Kurzform. Mitteldeutsch-niederdeutsche Handschriften*. Weimar. (Monumenta Germaniae Historica. Fontes Iuris Germanici Antiqui, Nova Series; 5).
- Kühn, Peter. 1978. *Deutsche Wörterbücher. Eine systematische Bibliographie*. Tübingen. (Reihe Germanistische Linguistik RGL; Bd. 15).
- Luther, Martin: D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe. *Die deutsche Bibel*. 12 Bände. Weimar 1906-1961.
- Mentrup, Wolfgang. 1971. *mahlen oder malen? Gleichklingende, aber verschieden geschriebene Wörter. In Gruppen dargestellt und ausführlich erläutert*. Mannheim. (Duden Taschenbücher, Bd. 13. Sonderreihe zum Großen Duden).
- Mogensen, Jens Erik. 1992. Heterographie und Homophonie in Frühneuhochdeutschen. Ein Beitrag zur gesamtsystembezogenen Lemmatisierung in der Lexikographie. I: *Zeitschrift für germanistische Linguistik (ZGL)*, Heft 20:64-81. Berlin/New York.
- Nerius, Dieter. 1989. 2. udg. *Deutsche Orthographie*. Leipzig.
- Reichmann, Oskar. 1984. Historische Lexikographie. I: Besch/Reichmann/Sonderegger (udg.): 461-492.
- Reichmann, Oskar. 1989. Lexikographische Einleitung. I: Anderson/Goebel/Reichmann (udg.): 10-164.
- Schottelius, Justus Georg. 1663. *Ausführliche Arbeit von der Teutschen Haupt Sprache*. Braunschweig.
- Schryfftspegell. 1527. *Formulare vñ duytsche Rhetorica, ader der Schryfftspiegel ghenant des neuen stylums vñ pracktiken tzo Missiuen etc.* (...). I: Müller, Johannes: *Quellenschriften und Geschichte des deutschsprachlichen Unterrichts bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts*. 1882. Gotha.
- Wiegand, Herbert Ernst. 1984. Prinzipien und Methoden historischer Lexikographie. I: Besch/Reichmann/Sonderegger (udg.): 557-620.